Portugalci v „komunistické Ženevě“

Praha jako středisko antisalazaristické opozice (1948–1974)

Pavel Szobi

Následující studie se zabývá specifickou součástí portugalské opozice proti autoritativnímu režimu Antónia de Oliveiry Salazara a Marcela Caetana od konce druhé světové války do roku 1974, kdy v Portugalsku zvítězila takzvaná karafiátová revoluce.¹ Zaměřuje se na portugalské komunisty v Československu, kteří sice byli v rámci zdejších exilových politických aktivit do značné míry zastíněni komunitou španělských komunistů a socialistů, přesto však byla jejich činnost a vztahy s československými orgány poměrně intenzivní. Příspěvek sleduje také jejich vazby na exilové ústředí Portugalské komunistické strany (PKS – *Partido Comunista Português*) v čele s Álvarem Cunhalem,² jejich reakce na pražské jaro 1968 a nemůže pominout ani osobnost generála Humberta Delgada,³ nejvíce reprezentativního oponenta

1 Vyhýbám se pojmu „fašistický režim“, který pro portugalskou diktaturu používají někteří historici, a vzhledem k jejím specifickým se přikláním k označení „autoritativní a korporativistický režim“ (srv. NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Praha, Argo 1999, s. 45; VOLLMER, Frank: *Die politische Kultur des Faschismus: Stätten totalitärer Diktatur in Italien*. Köln/R., Böhlau 2007, s. 141 a 708).

2 Álvaro Cunhal (1913–2005), portugalský politik a spisovatel, v letech 1961–1992 generální tajemník PKS, za protistátní činnost byl několikrát vězněn a celkově strávil ve vězení patnáct let. Po útěku z vězení v roce 1960 žil v sovětském a francouzském exilu, po svém návratu v letech 1974–1975 ministr bez portfeje. Pod pseudonymem Manuel Tiago vydal několik historických románů.

3 Humberto Delgado (1906–1965), portugalský voják a politik, důstojník portugalských vzdušných sil, zástupce Portugalska v Mezinárodní asociaci leteckých dopravců v Montreálu, letecký ataše na portugalském velvyslanectví v USA. V roce 1958 neúspěšně kandidoval

Salazarova režimu, který v Československu prožil několik měsíců. Takto zaměřený pohled je v nutné míře propojen s rámcem československo-portugalských vztahů, zohledňujícím zejména kontakty s portugalskými komunisty ve vlasti po pádu tamní diktatury. Životní osudy, osobnostní vývoj a změny politického přesvědčení exilových představitelů Portugalské komunistické strany v širším kontextu studené války poukazují na prohlubující se rozdíly v ideologii a realitě komunistického hnutí mezi Východem a Západem.⁴ Kromě odborných prací portugalských autorů tato studie vychází zejména z interpretace nevydaných pramenů z portugalských a českých archivů a využívá také rozhovorů autora s pamětníky.

Portugalský „Nový stát“ a společnost

Takzvaný Nový stát vznikl jako důsledek dlouhodobé politické nestability a ekonomické krize portugalského státu v 19. století, která vedla narozdíl od většiny „velkých“ evropských monarchií k republikánskému převratu již před první světovou válkou. Republikánské zřízení z roku 1910 však nedokázalo nalézt řešení pro problémy zaostalé portugalské společnosti, která byla ze tří čtvrtin negramotná, a roztržičnost jednotlivých politických skupin mezi republikány nejistotu prohlubovala. Neschopnost řešit zahraniční zadlužení státu, neúspěchy portugalské armády v první světové válce a vysoká nezaměstnanost demokratický režim podlamovaly. Za své největší vítězství naopak mohly republikánské vlády paradoxně považovat udržení rozsáhlé koloniální říše v Africe a Asii, a to díky tradičnímu spojení s Velkou Británií.⁵

Finanční problémy a lidské utrpení ve válečném konfliktu polarizovaly portugalskou společnost a poválečná hospodářská deprese způsobila zostření politického neklidu – celkově se mezi lety 1910 a 1926 vystřídalo ve vládě osm prezidentů a čtyřiačtyřicet premiérů. Když se v roce 1926 definitivně zmocnila správy země armáda, přivítala většina společnosti nástup autoritativní vlády s představou, že vojáci se lépe vypořádají s nestabilitou i ekonomickými problémy. Povoláním profesora ekonomie Antónia de Oliveiry Salazara z Univerzity v Coimbre do funkce ministra financí v roce 1928 a do funkce předsedy vlády v roce 1932 došlo k postupné kumulaci moci, která vojenskou juntou transformovala v dlouholetý autoritativní technokratický režim, známý jako takzvaný Nový stát (*Estado Novo*). Ten s malými

v prezidentských volbách, po několikaleté opozici a exilu v roce 1965 zavražděn agenty portugalské tajné služby.

4 Na příkladu jiné významné exilové skupiny tento přístup využil britský historik Philip Cooke ve studii o italských exulantech v Československu (srv. COOKE, Philip: Red Spring: Italian Political Emigration to Czechoslovakia. In: *The Journal of Modern History*, roč. 84, č. 4 (2012), s. 861–896, zde s. 868).

5 Rok 1917 se zásadně zapsal do portugalských a světových křesťanských dějin zjevením Panny Marie ve Fátimě, malé obci nedaleko města Leiria, ze které se ve 30. letech stalo světově proslulé mariánské poutní místo, jemuž mohlo konkurovat snad jen Santiago de Compostela na severozápadě Španělska a francouzské Lourdy.

obměnami trval až do poloviny sedmdesátých let minulého století.⁶

Roztržštěnost a nekoordinovaný postup opozičních skupin, jakož i obecná důvěra vyšších vrstev v pevnou ruku nové autoritativní vlády, znesnadňovaly odpor proti diktatuře. Zejména po vypuknutí druhé světové války Salazar upevňoval své postavení a budoval si prestiž zachránce národa před válkou. Portugalsko si po celé válečné období uchovalo status neutrálního státu, což se ukázalo být stěžejním východiskem jeho zahraniční politiky po roce 1945, neboť země nebyla narozdíl od sousedního Španělska považována za německého spojence. Na základě dohody s Velkou Británií a později Spojenými státy byla západním spojencům pronajata letecká základna Lajes na Azorských ostrovech, díky čemuž se Portugalsko, ač nedemokratický stát, stalo zakládajícím členem Severoatlantické aliance. Osobní diktatura ministerského předsedy byla na Západě přehlížena ve snaze posílit pozice NATO vůči Sovětskému svazu v začínající studené válce.⁷

António de Oliveira Salazar (1889–1970), v mládí konzervativně katolický aktivista, vícenásobný ministr a v letech 1932 až 1968 ministerský předseda Portugalska, tvůrce specificky portugalské formy diktatury (foto Biblioteca de Arte-Fundação Calouste Gulbenkian, Lisabon)

Pro portugalskou opozici bylo tudíž těžké získat podporu v boji proti diktatuře v Paříži nebo Londýně. Ostatně již v roce 1943 vzniklo Hnutí národní antifašistické

6 Mimo rozsáhlou portugalskou historiografii se portugalským dějinám 20. století bohatě věnuje anglosaská literatura (viz např. GALLAGHER, Tom: *Portugal: A Twentieth Century Interpretation*. Manchester, Manchester University Press 1982; DAWN, Linda Raby: *Fascism and Resistance in Portugal: Communists, Liberals and Military Dissidents in the Opposition to Salazar, 1941–1974*. Manchester, Manchester University Press 1988). V české historiografii se obdobím salazaristické diktatury dlouhodobě zabývá zejména Jan Klíma (srv. např. KLÍMA, Jan: *Dějiny Portugalska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007; TÝŽ: *Poslední koloniální válka*. Praha, Libri 2001; *Salazar: Tichý diktátor*. Praha, Aleš Skřivan ml. 2005). Z dalších prací viz např. LEINOVÁ, Radka: Diktatura ministerského předsedy. In: *Historický obzor*, roč. 10, č. 9–10 a 11–12 (1999), s. 208–214 a 270–273.

7 Otázku, jak přistupovaly USA k portugalskému členství v NATO, zajímavě zpracoval portugalský historik a někdejší ministr obrany Nuno Severiano Teixeira ve své studii „Portugal e a NATO: 1949–1989“. In: *Análise Social*, roč. 30, č. 133 (1995), s. 803–818.

jednoty (*Movimento da Unidade Nacional Antifascista* – MUNAF) Nortona de Matose, které se svým plánem na restauraci monarchie nemohlo bez zahraniční podpory uspět, podobně jako Hnutí demokratické jednoty (*Movimento de Unidade Democrática* – MUD) o dva roky později. Rozložení sil na mezinárodním poli vedlo k tomu, že se posílila pozice socialistů a komunistů. V tomto období dosáhla Portugalská komunistická strana svého vrcholu v ilegalitě – v roce 1943 měla dvanáct set členů, v roce 1946 to bylo čtyři tisíce osm set členů a v roce 1947 již sedm tisíc členů.⁸ Komunisté se narozdíl od pravicových liberálů stali pro mnoho Portugalců zástupci „opravdové demokracie“, přestože své spojence hledali zejména mezi zeměmi formujícího se východního bloku.

Počátky portugalského exilu v Československu

Portugalští komunisté postupně vytvořili páteř opozičních struktur, neboť se nejlépe ze všech skupin přizpůsobili práci v ilegalitě. Přes časté razie tajné policie PIDE (*Polícia Internacional e de Defesa do Estado*) dokázali jednotlivci i skupinky z jejich řad organizovat protisalazaristická setkání, dovážet do Portugalska zakázanou literaturu a tisknout formou samizdatu vlastní časopisy. Využívali přitom sítě zahraničních stranických buněk, které získávaly podporu v podobě finančních prostředků či materiální pomoci. V tomto směru představoval jejich nejvýznamnějšího spojence Sovětský svaz, zosobňovaný především tajemníkem Ústředního výboru KSSS pro ideologii Michailem Andrejevičem Suslovem, který při četných setkáních usměrňoval činitele Portugalské komunistické strany podle potřeb Kremlu. Pozoruhodné přitom je, že pro kontakty portugalských komunistů se Sovětským svazem byla často využívána Praha. Příslušnost Československa k východnímu bloku, strategická poloha uprostřed Evropy, ale i fakt, že zde sídlilo několik mezinárodních organizací a ve městě žili političtí exulanti v období před i po druhé světové válce, totiž činily z československé metropole ideální místo pro zřízení další exilové buňky portugalských komunistů.⁹

Na začátku roku 1952 pobývalo v Československu oficiálně 12 425 řeckých a makedonských uprchlíků (včetně 5700 dětí), dále 314 italských, 193 španělských a 160 jugoslávských politických emigrantů, své štěstí tu hledali i levicově smýšlející jednotlivci z angloamerických zemí nebo Francie.¹⁰ Zájem Portugalců

8 Viz CUNHA, Carlos: *The Portuguese communist party's strategy for power*. Ann Arbor, Michigan University Press 1997, s. 224.

9 Vzhledem k tomu, že hlavní město Československa se stalo po válce sídlem řady mezinárodních organizací, které byly pod dohledem Sovětského svazu, nazval český exilový historik Karel Bartošek Prahu komunistickou Ženevou. Jeho metaforu jsem si vypůjčil i do názvu článku. (Viz BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech: Paříž–Praha (1948–1968)*. Praha, Paseka 2000, s. 103.)

10 Viz BÁRTA, Milan: Právo azylu: Vznik politické emigrace v Československu po roce 1948. In: *Paměť a dějiny*, roč. 5, č. 1 (2011), s. 17. Více k řecké emigraci do Československa např. KRÁLOVÁ, Kateřina: Otázka loajality řecké emigrace v Československu v letech 1948

o Československo a Prahu posilovala také skutečnost, že až do konce šedesátých let zde měla ústředí Komunistická strana Španělska.¹¹ České veřejnosti byl ze zdejších republikánských emigrantů více známý druhý manžel populární české herečky Dany Medřické, bývalý španělský důstojník Artemio Precioso Ugarte, který působil v Československu jako profesor makroekonomie na Univerzitě Karlově.¹²

Přestože se Praha stala zejména bezpečnou přestupní stanicí a místem setkávání portugalských exulantů mezi Francií a Sovětským svazem, někteří členové Portugalské komunistické strany přicházeli do Československa žít na delší období. Bylo jich ovšem řádově méně než příslušníků výše uvedených národních exilových komunit, jejich počet lze v padesátých a šedesátých letech průběžně odhadovat jen na deset až patnáct. Počet portugalských exulantů nebyl československými státními orgány přesně registrován a odhad vychází z jednotlivých zpráv mezinárodního oddělení Ústředního výboru KSČ o povoleních k pobytu udělených jednotlivým Portugalcům a jejich rodinám. Přestože to byla malá skupinka, stojí za pozornost, že příchozí byli narozdíl od portugalských usedlíků ve Francii, Lucembursku nebo Kanadě čistě politickými emigranty. A také v Alžírsku, kde se na začátku šedesátých let soustředil intenzivní protisalazaristický odboj, se pohyboval počet politických exulantů z Portugalska jen kolem stovky osob.¹³ Příchozí Portugalci se většinou rekrutovali ze střední třídy, jednalo se často původním povoláním o učitele a publicisty, jen menší část pocházela z dělnických rodin.

Emigranti z Portugalska přirozeně neměli předchozí zkušenosti s českou společností či kulturou a přicházeli zde do značně cizího prostředí. Narozdíl třeba od Španělska styky mezi českými zeměmi a Portugalskem byly až do roku 1918 sporadické. V meziválečném období se odehrávaly zejména na obchodní bázi, přesto však vzájemný obchod činil jen nepatrnou položku v celkové bilanci

až 1968. In: *Slovanský přehled*, roč. 95, č. 3 (2009), s. 337–350; KRÁLOVÁ, Kateřina – TŠIVOS, Konstantinos a kol.: *Vyschly nám slzy: Řečtí uprchlíci v Československu*. Praha, Dokořán 2012. K vývoji jugoslávské emigrace v Československu detailně viz VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Z Prahy proti Titovi: Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2012. Život levicových intelektuálů v komunistickém Československu 50. let ve svých vzpomínkách poutavě dokumentuje Zélia Gattai, manželka brazilského spisovatele Jorge Amada (viz GATTAI, Zélia: *Zimní zahrada*. Praha, Jiří Hladký 2011).

11 Představitelka španělských komunistů Dolores Ibárruri často odjížděla ze Sovětského svazu do Prahy také kvůli silným xenofobním náladám v ruské společnosti (viz KIRSCHENBAUM, Lisa A.: *Exile, Gender, and Communist Self Fashioning: Dolores Ibárruri (La Pasionaria) in the Soviet Union*. In: *Slavic Review*, roč. 71, č. 3 (2012), s. 566–589.

12 K dalším osobnostem španělské občanské války v Československu viz NÁLEVKA, Vladimír: Španělé v poválečném Československu. In: KOVÁŘ, Martin – NÁLEVKA, Vladimír (ed.): *Dvacáté století: Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2005, s. 77–95, zde s. 90.

13 Viz DAWN, Linda Raby: Portuguese Exile Politics: The “Frente Patriótica de Libertação Nacional”. In: *Luso-Brazilian Review*, roč. 31, č. 1 (1994), s. 77–89, zde s. 84.

zahraničněobchodních styků obou zemí.¹⁴ I vzhledem k této okolnosti se zdá pravděpodobné, že to byli právě španělští levicoví imigranti, kteří otevřeli po druhé světové válce v Praze dveře také opozici salazaristického Portugalska.

Po roce 1948 to byly zejména politicky podmíněné vztahy mezi komunistickými stranami obou zemí, které profilovaly veškeré kontakty mezi Portugalskem a Československem. Kromě mezistátní platební dohody, uzavřené 21. ledna 1956, a bankovní dohody mezi cedulovými bankami obou zemí z 1. března téhož roku Salazarovo Portugalsko nejevilo zájem o intenzivnější styky s Československem.¹⁵ Jedinou oblastí, kde se kontakty čile rozvíjely, byly československé vztahy s levicově orientovanými disidenty v Portugalsku. Československo sporadicky navštěvovali portugalští levicoví intelektuálové a odborníci, jako například spisovatel Leão Nascimento Penedo či neurolog Joaquim Seabra Dinis.¹⁶ Do Portugalska cestovali českoslovenští občané jen ojediněle, například v roce 1959 to bylo povoleno jako jedinému řediteli Československé tiskové kanceláře Lubomíru Fišerovi.¹⁷ Ve stejném roce byl pozván folklorní soubor Olšava na festival lidové hudby ve Viana do Castelo, avšak pozvání bylo záhy zrušeno, podle představitelů československého ministerstva zahraničních věcí z politických důvodů.¹⁸

Pomyslný obrat československých zájmů v Portugalsku přineslo spuštění portugalského rádiového vysílání v rámci Československého rozhlasu na začátku šedesátých

14 *Arquivo Histórico-Diplomático do Ministério dos Negócios Estrangeiros* (Historicko-diplomatický archiv ministerstva zahraničních věcí), Lisabon (dále *AHD*), fundo (fond – f.) Checoslováquia, mercados [Československo, trhy], secção (sekte – se.) M21, 3º piso (3. patro), A 25, processo (svazek – sv.) 436, I, Valores dos produtos portugueses importados nos anos 1934–1937: Balança comercial luso-checoslovaca, Anexo 1, 5.2.1938 [Ceny portugalských výrobků importovaných v letech 1934–1937: Portugalsko-československá obchodní bilance, příloha 1, 5.2.1938].

15 Kromě bankovních dohod proběhlo pouze několik významnějších obchodních jednání, na jejichž základě byly například uzavřeny dohody o úvěru portugalské vládě na modernizaci textilního průmyslu v roce 1962 a na mlýnské zařízení v roce 1964, celkově se však Československo v roce 1957 na zahraničním obchodě Portugalska podílelo pouze 0,47 procenty. (*Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (*AMZV ČR*), f. IV/5 (Teritoriální odbory – Tajné 1960–1964), číslo (č.) 055/212, obálka (ob.) 6, Dodávka československých textilních strojů, s. 1; *tamtéž*, ob. 7, Dodávky strojů do Portugalska a Angoly; *Národní archiv*, Praha (*NA*), f. 1537 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ – původní označení fondu AÚV KSČ 100/3), svazek (sv.) 124, archivní jednotka (arch. j. 474), Hospodářské a kulturní styky mezi ČSR a Portugalskem, 17.6.1957).

16 Viz KLÍMA, J.: *Dějiny Portugalska*, s. 516. Portugalští komunisté v roce 1957 navrhli ÚV KSČ, aby bylo do Československa pozváno dvaatřicet demokraticky smýšlejících lékařů různých medicínských oborů. Nepochybnou motivací byla možnost jejich ideologického ovlivňování. (*NA*, f. 1537, neklasifikovaná zpráva o rozhovoru s José Gregóriem z 19.5.1957.)

17 *AHD*, f. Relações culturais com Checoslováquia: Diversos [Kulturní vztahy s Československem: Různé], 1959, 2. patro, M 608, A 2, sv. 381, 28, Os „Lusiadas“ são apreciados na Checoslováquia [„Lusovce“ si v Československu cení].

18 *AMZV ČR*, f. IV/3 (Teritoriální odbory – Tajné 1955–1959), Čs.-portugalské styky ve II. čtvrtletí 1959, 27.6.1959.

let, které se soustředilo na antisalazaristickou propagandu.¹⁹ Hlavním politickým poradcem redakce se stal José Gregório,²⁰ vedoucí československé skupiny Portugalské komunistické strany, který se v Československu léčil na srdeční slabost a již v roce 1957 se podílel na přípravě pátého celostranického sjezdu PKS v Praze.²¹ O ohlasu tohoto vysílání v zemi určení bohužel zatím scházejí hodnověrné údaje. Ve zprávě spolupracovníka rádia, který v červenci 1963 cestoval z Londýna do Portugalska, se sice optimisticky uvádělo: „Lidé pravidelně poslouchají naše vysílání, zejména mezi studentstvem a v intelektuálních kruzích. Jeden z našich posluchačů v Corte Real mi řekl, že poslouchání rádia je v těchto kruzích běžné, přestože riskují stíhání policíí. Hodně lidí se prý snaží vyhnout se stíhání ... tím, že rádiové vysílání ruší tekoucí vodou, aby nemohl poslouchat nikdo zvenčí.“²² Podle bývalé redaktorky zahraničního vysílání Československého rozhlasu Jaroslavy Tláskalové však mohla být tato informace zavádějící: „Dovedu si představit, že ředitel zahraničního vysílání v zájmu zachování své židle nafukoval své informace, které podával ÚV KSČ. Byla to všechno trochu komedie, i když smutná.“²³ V tomto ohledu mělo pražské vysílání zřejmě větší vliv na ilegální hnutí za nezávislost portugalských kolonií v Africe než v Portugalsku samotném.²⁴

19 Viz BRAGA da CRUZ, Manuel: A informação popular anti-salazarista: Da cripto-informação à contra-informação [Lidové antisalazaristické zpravodajství: Od kryptoinformací ke kontraintormacím]. In: *Economia e Socialismo*, roč. 32–33, č. 2 (1978), s. 60. K jednáním o vytvoření svobodného portugalského vysílání v Československu srv. NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, Záležitosti ÚV KS Portugalska, s. 1. Centrem portugalského opozičního vysílání *Portugal Livre* (Svobodné Portugalsko) se později stala Bukurešť, kam se přesunul také hlavní redaktor z pražské redakce Rui Perdigão (viz PERDIGÃO, Rui: *O PCP visto por dentro e por fora* [Pohled na PKS zvenčí a zevnitř]. Lisboa, Fragmentos 1988, s. 52 n.). Exilové skupiny z jiných států měly v Československu také své vlastní vysílání, například italští komunisté vysílali ze studia *Oggi in Italia* (Dnešek v Itálii) (srv. COOKE, P.: Red Spring, s. 886 – viz pozn. 4; RECCHIONI, Massimo: *Il tentente Alvaro, la Volante Rosa e i rifugiati italiani in Cecoslovacchia*. Roma, DeriveApprodi 2011, s. 123–152).

20 José Gregório (1908–1961), člen politbyra PKS, od roku 1955 pobýval v Československu kvůli léčení.

21 Viz KLÍMA, Jan: Repercussion of the Portuguese Colonial War (1961–1974) in the Czech Massmedia and Diplomatic Sources. In: *Journal of Ibero-American Studies*, roč. 1, č. 1 (2009), s. 112–133, zde s. 117. Kromě sjezdu se v 50. a 60. letech v Praze a okolí konalo rovněž několik zasedání ÚV PKS. Tato setkání byla vždy financována z prostředků PKS.

22 NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, Informační zpráva – Portugalsko (2. část), Londýn, 5.7.1963, s. 2.

23 Jaroslava Tláskalová měla ovšem na mysli zejména pozdější období portugalského vysílání, během svého účinkování v zahraničním vysílání v letech 1973–1989 (soukromý archiv autora, záznam rozhovoru s Jaroslavou Tláskalovou ze 4.6.2014).

24 Ve své zprávě ministerstvu zahraničí referoval portugalský konzul v rhodeském Salisbury (dnešním Harare v Zimbabwe) o československém vysílání, které zdůrazňovalo nechuť portugalských vojáků bojovat v Angole (AHD, f. PAE (Comunismo: Actividades comunistas de portugueses (1964) [Komunismus: Aktivita portugalských komunistů, 1964]), se. M 12, sv. 331, 1, zpráva João Perreiry Bastose pro portugalské ministerstvo zahraničí z 18.1.1963; srv. KLÍMA, J.: Repercussion of the Portuguese Colonial War..., s. 129).

V květnu 1962 Gregório zemřel, v té době však již nebyl hlavním představitelem portugalských komunistů v Československu.²⁵ Neshody se stranickým vedením i Gregóriův špatný zdravotní stav totiž vedly k tomu, že v únoru 1960 převzala vedoucí roli v malé skupině portugalských exulantů Georgette Ferreirová. Ta byla v roce 1958 za pomoci Československého červeného kříže propuštěna po čtyřech letech z portugalského vězení a o rok později na pozvání Československého svazu žen přesídlila do Prahy.²⁶ V různých sanatoriích se léčila až do roku 1962, plnila uložené stranické úkoly a narozdíl od Gregória se nesnažila vytvářet vlastní koncepci práce v exilu, čímž si získala plnou důvěru vedení Portugalské komunistické strany.²⁷

Humberto Delgado v Praze

Na začátku roku 1964 se Praha stala dějištěm jedné z klíčových schůzek antisalazaristických aktivistů na cestě ke sjednocení opozice a porážce „Nového státu“. Jejím nejdůležitějším účastníkem byl nepochybně generál Humberto da Silva Delgado, letecký důstojník a diplomat, v roce 1958 neúspěšný prezidentský kandidát, který byl přes oficiálně deklarovanou prohru oblíben a respektován doma i v zahraničí.²⁸ V měsících po volbách byl Delgado postupně odstaven z funkce v generálním ředitelství pro letectví, postaven mimo aktivní vojenskou službu a nakonec také zbaven hodnosti generála letectva. Jeho tehdejší spolupracovník Mário Soares, který se sám stal prezidentem Portugalska o tři desetiletí později,²⁹ popsal tuto dobu slovy:

25 Portugalská historička Irene Pimentelová dokonce tvrdí, že vedení PKS již delší dobu považovalo Gregória za nežádoucího, neboť se snažil o vlastní politiku uvnitř strany a do Československa byl vlastně „deportován“ (viz PIMENTEL, Irene Flunser: *Biografia de um inspector da Pide: Fernando Gouveia e o Partido Comunista Português* [Biografie vyšetřovatele PIDE: Fernando Gouveia a Portugalská komunistická strana]. Lisboa, A Esfera dos Livros 2008, s. 304). O tom, že Gregóriova nepřítomnost vedení PKS přinejmenším vyhovovala, vypovídá také svědectví Cunhalova spolupracovníka Carlose Brita (BRITO, Carlos: *Álvaro Cunhal: Sete fôlegos do combatente. Memórias* [Álvaro Cunhal: Sedm životů bojovníka. Vzpomínky]. Lisboa, Nelson de Matos 2010, s. 39).

26 Viz MELO, Rose Nery Nobre de: *Mulheres portuguesas na resistência* [Portugalské ženy v odboji]. Lisboa, Seara nova 1975, s. 74 n.

27 NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, Záznam rozhovoru se s. Fontesem, s. 1 n.

28 Ke čtyřicátému výročí těchto prezidentských voleb byla v roce 1998 ve spolupráci s portugalským Národním archivem vydána edice dokumentů, které jsou dokladem neregulérnosti a nedemokratičnosti voleb (viz VIEGAS, Valentino – RIBEIRO, Cristina – DELGADO, Iva (ed.): *Humberto Delgado e as eleições de 1958: Documentação da Torre do Tombo / Comissão Nacional para as Comemorações do 40o Aniversário das Eleições de 1958* [Humberto Delgado a volby z roku 1958: Dokumentace z Národního archivu Torre do Tombo / Národní komise pro připomínku 40. výročí voleb z roku 1958]. Lisboa, C.N.C.A.E 1998).

29 Mário Soares (1924), portugalský politik, člen PKS v letech 1943–1950. Původním povoláním právník, zastupoval rodinu Humberta Delgada, za údajnou protistátní činnost musel žít v letech 1968–1970 ve vyhnanství na Ostrově sv. Tomáše. Spoluzakladatel portugalské Socialistické strany a její předseda (1973–1986), dvojnásobný předseda vlády (1976–1978 a 1983–1985) a prezident republiky (1986–1996).

„Nabyli jsme přesvědčení, že bez postavení, ve všech svých nejnicotnějších činech a pohybech neustále sledován policií, která se mu ostentativně ukazovala a provokovala jej, mohl být Delgado každou chvíli zatčen. Anebo ještě hůř, zavražděn v nastražené nehodě.“³⁰

Humberto Delgado, který odešel do brazilského exilu, se s výsledkem voleb nikdy nesmířil a plánoval proti Salazarovi ozbrojené povstání. Za tím účelem usiloval o sjednocení roztržité opozice. Již na jaře 1963 cestoval do Prahy, aby se zúčastnil schůze ústředního výboru portugalských komunistů v Koloďích, kde byl Álvaro Cunhal potvrzen jako generální tajemník nové sjednocené komunistické strany, poté co byl „exkomunikován“ dosavadní stranický lídr Francisco M. Rodrigues se svými přívrženci, požadujícími větší nezávislost strany na Moskvě.³¹ Je zřejmé, že již tady Cunhal kalkuloval s Delgadem jako jednotící složkou protisalazaristického odboje, který by jakožto nadstranický představitel dokázal přilákat také ty komunisty, kteří sice nepodporovali nové stranické vedení, ale respektovali generála jako virtuální „hlavu státu“. Ostatně již v roce 1962 byla v Alžírsku založena Vlastenecká fronta národního osvobození (*Frente Patriótica de Libertação Nacional* – FPLN) jako společná reprezentace portugalské opozice. Důležitost pražského setkání podtrhuje fakt, že proběhlo za velké pozornosti portugalských diplomatů v sousedním Rakousku a tajné policie PIDE.³²

Generál Humberto da Silva Delgado (1906–1965) zahajuje svou prezidentskou kampaň 18. května 1958 (foto Fundação Humberto Delgado, Lisabon)

30 SOARES, Mário: *Portugal – Rechtsdiktatur zwischen Europa und Kolonialismus*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1973, s. 52.

31 Rodrigues poté na znamení odporu odjel do Francie, kde se svými přívrženci založil Portugalský marxisticko-leninský výbor (*Comité Marxista-Leninista Português* – CMLP) a Frontu lidové akce (*Frente de Acção Popular* – FAP) (srv. GARCIA, Manuel – MAURÍCIO, Lourdes: *O caso Delgado: Autopsia da "Operação Outuno"* [Případ Delgado: Autopsie „Podzimní operace“]. Lisboa, Expresso 1977, s. 145).

32 *Arquivo Nacional da Torre do Tombo* (Národní archiv Torre do Tombo), Lisabon (dále ANTT), f. AOS (Arquivo Salazar [Salazarův archiv]), PC-81, parte (část) 1, 3^a subdivisão (pododdělení), documento número (dokument číslo – dok. č.) 3, Informação da PIDE-Polícia

Humberto Delgado (uprostřed) s Máriem Soaresem (vedle něj vlevo v popředí), pozdějším zakladatelem portugalské Socialistické strany, premiérem a prezidentem, dne 5. října 1958 při pouti na hřbitov Alto de São João v Lisabonu (foto Arquivo & Biblioteca – Fundação Mário Soares, Lisabon)

Delgado opustil bezpečnou Brazílii opět na začátku roku 1964, aby se v Praze zúčastnil druhého sjezdu Vlastenecké fronty národního osvobození. Podle portugalského historika Antónia Brotase si Delgado uvědomoval, že by mu Brazílie již nemusela povolit vstup zpět do země.³³ Přestože se vojenská junta chopila v Brazílii moci až v dubnu 1964, pozice levicově orientovaného brazilského prezidenta Joãa Goularta byla viditelně slabá již na konci roku 1963.³⁴ Delgado však do Prahy přesto

Internacional de defesa do Estado sobre, entre outra as seguintes questões: Encontro do General Humberto Delgado e Álvaro Cunhal, em Praga [Zpráva PIDE – Mezinárodní policie na obranu státu mimo jiné o těchto otázkách: Setkání generála Humberta Delgada a Ávara Cunchala v Praze, 23.–24.5.1963]. Španělské velvyslanectví v Lisabonu dokonce varovalo portugalské ministerstvo zahraničí, že opozice chystá založení exilové vlády (viz DELGADO, Iva – PACHECO, Carlos (ed.): *Humberto Delgado: A tirania portuguesa* [Humberto Delgado: Portugalská tyránie]. Lisboa, Dom Quixote 1995, s. 219–221, dokument č. 21 – Relatório sobre a criação de um governo no exílio [Tajná zpráva o vytvoření exilové vlády]).

33 BROTAS, António: *Três informadores da pide: Notas sobre o assassinato do General Delgado e outros anexos* [Tři informátoři PIDE: Poznámky k atentátu na generála Delgada a jiné dodatky]. Lisboa, Sete Caminhos 2008, s. 20.

34 Viz ABREU, Alzira Alves de: 1964: A imprensa ajudou a derrubar o governo Goulart [Tisk napomáhal svrhnout Goulartovu vládu]. In: FERREIRA, Marieta Moraes de (ed.):

jel, neboť byl mnohými považován za hlavního představitele protisalazaristického hnutí. Brotas v tomto směru dodává, že „bylo chybné, ba skutečně směšné argumentovat, jak někteří poté tvrdili, že generál Delgado reprezentoval hnutí (jen proto – poznámka PS), neboť byl zvolen prezidentem FPLN“.³⁵

Jedině Delgado byl schopen sjednotit komunisty se sociálními demokraty a dalšími proudy portugalské opozice. Narozdíl od Cunhala, který se sice stal ikonou portugalských komunistů a poněkud paradoxně i dalších prodemokratických portugalských politických skupin, jehož handicapem v očích západní Evropy a Spojených států však bylo propojení s Kremlem, měl Delgado velký mezinárodní kredit napříč oběma bloky. K tomu mu dopomohly jak mezinárodně sledované prezidentské volby v roce 1958, tak i jeho funkce portugalského zástupce v Mezinárodní asociaci leteckých dopravců v Montrealu a později leteckého přidělence u Severoatlantické aliance ve Washingtonu. Samotný Cunhal důležitost generála pro sjednocení opozice vysvětloval na šestém sjezdu Portugalské komunistické strany v Kyjevě:

„Generál vstoupil do FPLN a do organismu Alžíru na druhé poradě FPLN, která se uskutečnila v lednu 1964. Komunistická strana pomohla zprostředkovat jeho účast. Existovaly pro to důvody. Zaprvé to byl vliv a neoddiskutovatelná popularita generála i jeho nezlomná odvaha a rozhodnost. Zadruhé to byl fakt, že generál Delgado je nevyhnutelným spojencem v důsledku své antisalazaristické činnosti, své pozice jako lídra hnutí a ochoty mnoha antifašistických skupin akceptovat jeho vedení.“³⁶ Cunhal ostatně již po prohraných volbách v roce 1958 viděl šanci pro komunisty právě v kooptování Delgada jako jednotícího prvku opozice, ve které by komunistická strana dominovala. Navíc generál byl přesvědčen, že ze vzdáleného Rio de Janeira již nelze portugalskou opozici koordinovat.³⁷

Humberto Delgado (vpravo) při svém prvním setkání s generálním tajemníkem Portugalské komunistické strany Álvarem Cunhalem (1913–2005) v květnu 1963 v Praze (foto Arquivo & Biblioteca – Fundação Mário Soares, Lisabon)

João Goulart: *Entre a memória e a história* [João Goulart: Mezi pamětí a dějinami]. Rio de Janeiro, Editora FGV 2006, s. 129–148.

35 BROTAS, A.: *Três informadores da pde*, s. 21.

36 Citováno podle: GARCIA, M. – MAURÍCIO, L.: *O caso Delgado*, s. 140.

37 Viz GERALDO, Manuel: *A segunda morte do General Delgado: Memória de um processo* [Druhá smrt generála Delgada: Vzpomínky na proces]. Lisboa, Caso 1982, s. 264.

Mezinárodní oddělení Ústředního výboru KSČ připravovalo konferenci v naprostém utajení.³⁸ Do Prahy cestoval Delgado přes Itálii, která už několikrát prokázala portugalské opozici laskavost, dokonce její zástupci byli oficiálně přijati italskou vládou. Západní tisk sice nemohl vědět o tajném setkání v Praze, novináři však zaregistrovali Delgadovo setkání s jeho politickým spojencem Mariem de Carvalhem³⁹ na letišti Fiumicino v Římě. Z krátkého setkání se v časopise *L'Europeu* objevil rozhovor s Carvalhem, který potvrdil, že mluvili o politice, přičemž se generálovi snažil rozmluvit spolupráci s komunisty.⁴⁰

Podle oficiálního komuniké se na druhé konferenci Vlastenecké fronty národního osvobození „sešli delegáti z Portugalska i exilu, představitelé Výboru vlastenecké akce (*Junta de Acção Patriótica*) a členové důležitých politických sil“.⁴¹ Ve skutečnosti by bylo zřejmě vhodnější mluvit o schůzce než o konferenci. Existující dokumenty dokládají poměrně skromnou sešlost – s jistotou lze říci, že na ní byli přítomni jen Delgado a Cunhal s dalšími šesti Portugalci.⁴² Ze schůzky pak vzešla rezoluce, ve které se pravilo, že „konference měla pozitivní vliv na rozvoj lidového a revolučního hnutí, bojových akcí, agitace, sebeobrany, oslabení koloniální válečné mašinerie a dalších ofenzivních činů, které byly uskutečněny s dobře promyšlenými politickými cíli“.⁴³

V závěru setkání se projevil stres posledních týdnů a zhoršil se Delgadův zdravotní stav.⁴⁴ Byl převezen do sanatoria na pražských Malvazinkách, kde musel podstoupit operaci kýly. To významně prodloužilo jeho pobyt v Československu a omezilo možnosti aktivně se podílet na politice Vlastenecké fronty národního osvobození. Přes zdravotní potíže, které jej v Praze upoutaly na lůžko, nelze tvrdit, že by generál byl nečinný. V nemocnici jej v době své oficiální návštěvy Československa navštívil alžírský prezident Ben Bella. Z politického hlediska méně důležitou návštěvou, která však dokazovala osobní přátelství obou mužů, byl příchod Mária Soarese, který riskoval zadržení na státních hranicích. Při návštěvě se údajně Delgado Soaresovi svěřil se svými pocity marnosti: „Riskoval a ztratil jsem všechno zbytečně: rodinu,

38 NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, záznam z 21.12.1963.

39 Mario de Carvalho (1912–197?), oficiálně publicista a profesor psychologie, ve skutečnosti profesionální podvodník. V mládí byl členem PKS, v roce 1949 odjel do italského exilu, neboť byl stíhán policií kvůli podvodům a falšování dokumentů. Přístup k vysokým místům si získával díky manželce, která byla módní návrhářkou pretendentky portugalského trůnu Marie Pii de Bragança. Spolupracoval s PIDE a podílel se na Delgadově vraždě.

40 Viz GARCIA, M. – MAURÍCIO, L.: *O caso Delgado*, s. 139.

41 *Tamtéž*.

42 Dalšími účastníky setkání byli Pedro Soares, Piteira Santos, Rui Luís Gomes, Mário Ruivo, Manuel Sertório a Tito de Moraes (*tamtéž*).

43 Citováno podle: *tamtéž*, s. 145. O akci krátce informovalo také *Rudé právo* 28. ledna 1964, s. 3.

44 Nevyléčená bronchitida a s ní související návaly kašle zřejmě podráždily ránu ze špatně provedené operace kýly v Brazílii (viz DELGADO, I. – PACHECO, C. (ed.): *Humberto Delgado*, s. 236, 11.º Relatório. Secreto Relatório Semanal. 4.ª Semana Abril. Caso Delgado [11. zpráva: Tajná týdenní zpráva. 4. dubnový týden. Případ Delgado]).

pozici, přátele, peníze. Jsem zničený a strašně osamocený člověk!“⁴⁵ Dlouholetý spolupracovník generála João António de Figueiredo⁴⁶ popsal Delgadův pobyt v Praze slovy: „Řekl bych, že Delgado nikdy nebyl v takové jistotě a pohodlí jako za oněch měsíců, kdy pobýval ve státním sanatoriu v Praze, které relativně vzato představovaly třetinu času, jenž mu zbýval do konce života.“⁴⁷ Při snaze o organizování ozbrojeného povstání doma v Portugalsku byl Humberto Delgado počátkem roku 1965 nalákán do pasti tajné policie PIDE. O několik týdnů později bylo objeveno tělo generála a jeho sekretářky u silnice nedaleko španělského Badajozu.⁴⁸

Portugalští komunisté a srpen 1968

V čase, kdy byl již Delgado pohřešován, požádala Georgette Ferreirová vedení strany o převedení do aktivnější ilegální buňky PKS ve Francii, nikdy však zcela neztratila své spojení s Československem a několikrát ještě zemi navštívila

45 SOARES, Mário: *Portugal amordaçado: Depoimento sobre os anos do fascismo* [Umlčené Portugalsko: Svědectví o letech fašismu]. Lisboa, Arcádia 1974, s. 329. Zároveň měl Soares možnost poznat svět za železnou oponou, který se označoval jako socialistický, a vzrostl jeho odpor vůči tomuto typu společenského zřízení (srv. TÝŽ: *Um político assume-se: Ensaio autobiográfico, político e ideológico* [Politik se zavazuje: Autobiografická, politická a ideologická esej]. Lisboa, Círculo de Leitores 2011, s. 113). O pobytu Delgada v nemocnici viz také SERTÓRIO, Manuel: *Humberto Delgado: 70 cartas inéditas* [Humberto Delgado: 70 nevydaných dopisů]. Lisboa, Alfa 1991, s. 51; MCGOWAN PINHEIRO, Patrícia: *Misérias do exílio: Os últimos meses de Humberto Delgado* [Utrpení ve vyhnanství: Poslední měsíce Humberta Delgada]. Lisboa, Contra-Regra 1998, s. 58 n.

46 João António de Figueiredo (1929–2006), portugalský publicista, disident a aktivista za nezávislost kolonií, člen prezidentské kampaně generála Delgada.

47 DELGADO, Iva – FIGUEIREDO, António de (ed.): *Memórias de Humberto Delgado* [Paměti Humberta Delgada]. Lisboa, Dom Quixote 1991, s. 312. Zdravotní potíže po odletu z Prahy do Alžíru však generála neopustily, Mario de Carvalho dokonce obvinil československé lékaře z nedbalosti (viz KLÍMA, Jan: *Studie z dějin Portugalska a portugalského zámorí*. Hradec Králové, Gaudeamus 1999, s. 115; GARCIA, M. – MAURÍCIO, L.: *O caso Delgado*, s. 211).

48 První dokumenty, které prokazovaly zapojení PIDE do atentátu, byly zveřejněny v roce 1975 (viz ÁGUAS, Neves: *Não há história sem documentos* [Není dějin bez dokumentů]. In: *Vida Mundial* (12.2.1975), s. 36 n.; CASCAIS, Fernando: *Caso Delgado: Jogo escondido?* [Případ Delgado: Pokoutní hra?] In: *Tamtéž*, s. 49–53). Portugalští historici vydali v letech po karafiátové revoluci několik významných prací, které se případem vraždy u Badajozu zabývají. V dosud nejzdařilejší biografii generála je tento atentát komplexně analyzován (viz DELGADO ROSA, Frederico: *Humberto Delgado: Biografia do general sem medo* [Humberto Delgado: Biografie nebojácného generála]. Lisboa, A Esfera dos Livros 2008, s. 1083–1126). Deník *Expresso* v roce 1998 dokonce otiskl rozsáhlý rozhovor s vedoucím atentátnické skupiny PIDE Antóniem Rosou Casakem (viz CASTANHEIRA, José Pedro: „Como matámos Humberto Delgado“ [„Jak jsem zabil Humberta Delgada“]. In: *Expresso* (14.2.1998), s. 40–53). Rosa Casaco poté popsal celý atentát ve svých vzpomínkách (ROSA CASACO, António: *Servi a Pátria e acreditei no regime* [Sloužil jsem vlasti a věřil v režim]. Lisboa, A. R. Casaco 2003, s. 135–145).

ze zdravotních důvodů.⁴⁹ Politická vážnost portugalské komunistické diaspory v Československu s jejím odjezdem poklesla, kromě několika mladých komunistických studentů a dělníků v Praze zůstaly jen dvě významné osobnosti ze stranického vedení: od roku 1965 zde žila aktivistka PKS Cândida Venturová⁵⁰ a o dva roky později se do země přistěhoval komunistický historik Flausino Torres⁵¹, bývalý exponent Hnutí demokratické jednoty a Hnutí národní antifašistické jednoty, jakož i člen Vlastenecké fronty národního osvobození. Ten byl původně v úzkém kruhu Cunhalových poradců, ale postupně se s ním ideologicky rozešel. Cunhal jej sice nadále považoval za přítele, ale raději ho „odložil“ do Prahy, kde nemohl přímo ovlivňovat vrcholné představitele strany. Ve své žádosti o udělení azylu pro Torrese Cunhal doslova napsal: „Tento soudruh ... upadl do určitých taktických chyb a pro svůj radikální postoj musel být ... odvolán.“⁵²

V případě Portugalců, kteří přicestovali do Československa a hlásili se k opozici, mezinárodní oddělení Ústředního výboru KSČ zjišťovalo jejich skutečné záměry.⁵³ Vedení Portugalské komunistické strany zde hrálo důležitou roli posuzovatele žádostí o azyl, přičemž v naprosté většině případů strana azyl neschvalovala – některé

49 NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, záznam z 9.9.1964, s. 3.

50 Cândida Venturová (1918), portugalská komunistická politička, publicistka a pedagožka, po ukončení vysokoškolského studia přešla v rámci PKS do ilegality, pomáhala organizovat stávky a rozšiřovat komunistický tisk. V roce 1949 byla jako první žena jmenována do ÚV PKS, v letech 1960–1963 vězněna, kvůli zhoršujícímu se zdravotnímu stavu jí bylo umožněno odcestovat do zahraničí za účelem léčby. V letech 1965–1975 žila v Československu pod jménem Catarina Mendesová a zastupovala zde zájmy PKS. V pozdějších letech zcela opustila komunistickou ideologii.

51 Flausino Torres (1906–1974), portugalský historik, publicista a komunistický politik, od 30. let organizoval komunistické akce v regionu Beiras, v letech 1963–1965 vězněn. V roce 1965 odjel do exilu v Alžírsku a přes Rumunsko se v roce 1967 dostal do Československa, kde byl zaměstnán na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Po srpnu 1968 se od PKS distancoval a v roce 1970 se v důsledku liberalizace marcelistického režimu vrátil do Portugalska.

52 *Tamtéž*, f. 1594 (Sekretariát ÚV KSČ 1966–1971 – původní označení fondu AÚV KSČ 02/4), sv. 19, arch. j. 28, záznam ze schůze sekretariátu ÚV KSČ 13.9.1967, bod 15, příloha III – Žádost Álvára Cunhala o udělení politického azylu v ČSSR pro Flausina Torrese, 7.9.1967, s. 4.

53 Je zajímavé, že portugalské úřady nevěděly, resp. nejevily zájem o zjišťování počtů mladých komunistů z Portugalska, kteří přijížděli za účelem azylu a studia do Československa. Na druhé straně ale pozorně vnímaly zakládání zvláštních studijních programů pro africké studenty v 50. letech a po založení Univerzity 17. listopadu, určené pro studenty z rozvojových zemí, měla PIDE k dispozici nejen jména angolských a mosambických studentů v Československu, ale znala i přesné místo jejich pobytu. (Viz ANTT, f. Política em relação a África – Checoslováquia [Politika ve vztahu k Africe – Československo], K/4/2/12/1, Portugal, Província de Moçambique, Serviços de centralização de informações – Estudantes da África Negra a estudar nos países Comunistas, 29. Jul 1965 [Portugalsko, provincie Mosambik, Ústřední informační služba: Studenti z černé Afriky studující v komunistických zemích, 29.7.1965], s. 13; *tamtéž*, f. Relações comerciais luso-checas [Portugalsko-české obchodní vztahy], AOS/CO/NE-2i, Funcionamento em Praga, Checoslováquia, de escola especial para jovens de África [Fungování zvláštní školy pro mladé Afričany v Praze, Československo], s. 264.

*Komunistický historik Flausino Torres (1906–1974) s manželkou Mercedes Ferreirovou a jejím synem v Praze v roce 1968 (foto z knihy Flausina Torrese *Diário de batalha de Praga: Socialismo e humanismo. Porto, Afrontamento* 2008)*

zájemce považovala za politické diverzanty, dezertéry portugalských koloniálních válek nebo ztřeštěné dobrodruhy. Za zmínku stojí příklad podloudného obchodníka Edmunda Pedra, který chtěl v Československu navazovat styky s podniky zahraničního obchodu, vojenských dezertérů Joãa Santose Ferreiry a Jacinta Soarese Velosa z Mosambiku nebo aktivisty mírového hnutí Loarese Arezese, který požádal o azyl československý konzulát v Belgickém Kongu. Ve zprávě o poradě s portugalskými komunisty je na dotaz, zda by měl být Arezesovi azyl udělen, uvedeno diplomatické, avšak jednoznačně odmítavé stanovisko: „Pokud jde o udělování azylu portugalským občanům ... poradili soudruhům, nacházejícím se ve velmi těžké situaci, aby vytrvali a zůstali po boku svého lidu ... aby tak mohli získat jeho důvěru a autoritu.“⁵⁴

O významné exponenty Portugalské komunistické strany však bylo dobře postaráno. Například Cândidě Venturové, která pracovala v redakci časopisu *Otázky míru a socialismu*, byl z prostředků Ústředního výboru KSČ přiznán nadprůměrný plat ve výši 2200 a později 2700 korun.⁵⁵ Álvaro Cunhal, který ze svého exilu v Moskvě

54 NA, f. 1537, sv. 125, arch. j. 480, Vyjádření soudruha Joaquina Pirese, tajemníka ÚV Komunistické strany Portugalska, k žádosti o azyl pro Loarese Arezese do ČSR, 13.7.1957.

55 *Tamtéž*, f. 1595 (Sekretariát ÚV KSČ 1962–1966 – původní označení fondu AÚV KSČ 02/4), sv. 39, arch. j. 75, záznam ze schůze sekretariátu ÚV KSČ 2.6.1965, bod 10 – Žádost ÚV KS Portugalska, příloha III – Důvodová zpráva, s. 1; *tamtéž*, f. 1594, sv. 54, arch. j. 95, záznam ze schůze sekretariátu ÚV KSČ 26.8.1970, bod 10 – Důvodová zpráva, s. 2. Jednalo

příležitostně kontroloval „své“ komunisty zůstávající v Praze,⁵⁶ zde podle některých zdrojů měl vlastní apartmán, který využíval pro konspirační setkání, když cestoval pod svým krycím jménem „Duarte“.⁵⁷ Během návštěv Československa sledoval s rostoucími obavami viditelné změny v chování československých komunistů. Byl zneklidněn rostoucí nespokojeností ve straně s vůdcovským stylem Antonína Novotného a vyjádřil to svým portugalským přátelům poznámkou, že „otevření“, o kterém se v KSČ mluvilo, není nic jiného než „atmosféra velkého zla“.⁵⁸

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 znamenala významný posun v myšlení a chování portugalské skupiny v Praze. Narozdíl od španělských komunistů, kteří invazi odsoudili, se Cunhalovy dobré vztahy se sovětskými lídry podepsaly na naprostém souhlasu vedení Portugalské komunistické strany s vojenskou akcí, s odůvodněním, že to byl jediný způsob, jak zachovat věrnost Československa marxismu-leninismu. Po podepsání moskevského protokolu o dočasném pobytu sovětských vojsk na československém území vydal Ústřední výbor PKS prohlášení, v němž vyjadřoval důležitost deklarované normalizace poměrů v Československu pro „skutečné rozdrčení antisocialistických a kontrarevolučních sil“.⁵⁹ V tomto postoji se portugalské komunisty odlišovali od většiny západoevropských komunistických stran. Ostatní složky portugalské opozice však Cunhala nepodpořily

se o 2200 Kčs hrubého a 2700 korun čistého, přičemž v roce 1967 byla průměrná hrubá mzda v Československu 1618 Kčs (viz *Statistická ročenka ČSSR 1970*. Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1970, s. 127).

56 Důležitou roli zde hrála Cândida Venturová, se kterou Cunhala spojovalo silné osobní přátelství (dokládají to rozhovory s Venturovou v Cunhalově biografii: CUNHA, Adelino: *Álvaro Cunhal: Retrato pessoal e íntimo* [Álvaro Cunhal: Osobní a intimní portrét]. Lisboa, Esfera dos Livros 2010).

57 Toto tvrzení pochází od Jaroslava Střihavky, který se setkával s členy portugalské opozice v 50. a 60. letech. V rozhovoru s Lindou Kundrátovou umístil Cunhalův apartmán do stranického hotelu Praha. (Srv. KUNDRÁTOVÁ, Linda: *Os contactos da oposição portuguesa antialazarista com a Checoslováquia entre 1933–1974: Contribuição para o estudo das relações luso-checas* [Styky portugalské antialazaristické opozice s Československem v letech 1933–1974: Příspěvek ke studiu portugalsko-českých vztahů], s. 11. In: Iberoamerická cena – Premio Iberoamericano [online]. 2003 [cit. 2013-07-05]. Dostupné z: http://www.premioiberoamericano.cz/documentos/9naedicion/3erPremioIX_LindaKundratova.pdf). Britský historik Harold V. Livermoore jde ještě dál a tvrdí, že Cunhal většinu svého moskevského exilu prožil v Praze (LIVERMOORE, Harold V.: *A New History of Portugal*. Cambridge, Cambridge University Press 1976, s. 356). Podobně žil v Praze inkognito v roce 1966 čtyři měsíce také Ernesto Che Guevarra, krátce předtím než odjel na osudnou expedici do Bolívie (srv. např. FIALA, Jaroslav: Che Guevarrova pražská záhada: Po stopách revolucionářova deníku. In: *Dějiny a současnost*, roč. 32, č. 1 (2010), s. 18 n.; ZOUŘEK, Michal: „Kde se nachází Che?“ Tajný pobyt Che Guevarry v Československu. In: *Dvacáté století / The Twentieth Century*, roč. 4, č. 1 (2012), s. 61–79).

58 BRITO, C.: *Álvaro Cunhal*, s. 29 (viz pozn. 25). Narozdíl od Cunhala Cândida Venturová později vzpomínala na pražské jaro 1968 jako na pozitivní proces obrody komunistických myšlenek a jejich realizace díky společenské diskusi, která do té doby ve východním bloku chyběla (viz její rozhovor pro deník *O Jornal*, 5.2.1982, s. 4 n.).

59 Zájem o moskevské jednání: Stanoviska libanonských a portugalských komunistů. In: *Rudé právo* (17.10.1968), s. 6. Zpráva pochází od sovětské agentury TASS.

a chápaly jeho loajalitu jako snahu získat větší pomoc z Moskvy pro komunisty doma v Portugalsku.⁶⁰

Avšak také portugalští komunisté, kteří pobývali v Československu, zveřejnili své vlastní prohlášení. Mercedes Ferreirová, mladší sestra Georgette, která žila v Československu s manželem a dětmi, navštívila v první den okupace Flausina Torrese. Rozhodli se společně vydat prohlášení, v němž invazi odsoudili a vyjádřili plnou podporu reformnímu vedení KSČ. Kromě jmenovaných toto prohlášení podepsali také další emigranti, například student Univerzity 17. listopadu Álvaro Bandarra. Ostatně proti okupaci se postavila většina zahraničních, i levicově smýšlejících studentů, jak o tom svědčí výňatek ze zprávy o práci svazů zahraničních studentů v roce 1968: „Srpnové události byly šokem pro většinu zahr[aničních] studentů, kteří nazírali na socialismus jako na ideální společnost, která se drží svých pokrokových a humanitních zásad.“⁶¹ K prohlášení se však odmítla připojit Cândida Venturová, která to podle svých vlastních slov nemínila udělat s ohledem na Cunhala, s nímž si chtěla pozici československé skupiny vyjasnit osobně.⁶² V rozhovoru s novinářem José Manuelem Fernandesem pro portugalský deník *Público*, uveřejněném přesně čtyřicet let od srpnové okupace, Venturová dokonce uvedla, že byla tehdy spřátelena s mnohými reformátory v Československu a Polsku, kterým se snažila pomáhat. Kdyby byla petici podepsala, byla by ze strany vyloučena a musela by z Československa odjet: „Bylo pro mě velmi

I na Flausina Torrese udělalo silný dojem pražské jaro a okupace Československa. Jeho deníkové záznamy z té doby vyšly v roce 2008 pod názvem Bitevní deník z Prahy: Socialismus a humanismus

60 Viz MARTINS RODRIGUES, Francisco: „Comunismo sem fronteiras“: Quando Cunhal aplausou a invasão da Checoslováquia [„Komunismus bez hranic“: Když Cunhal tleskal invazi do Československa]. In: *Política operária* [Dělnická politika], roč. 14, č. 4 (1998), s. 20 n.

61 Stručná charakteristika práce svazů zahraničních studentů v roce 1968 (nedatováno). Citováno podle: HOLEČKOVÁ, Marta Edith: Konfliktní lekce z internacionalismu: Studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974). In: *Soudobé dějiny*, roč. 20, č. 1–2 (2013), s. 158–175, zde s. 174.

62 Viz VENTURA, Cândida: *O „socialismo“, que eu vivi: Testemunho de uma ex-dirigente do PCP* [„Socialismus“, který jsem žila: Svědectví bývalé vedoucí političky PKS]. Lisboa, Edições „O Jornal“ 1984, s. 153–155. Memoáry Cândidy Venturové (s předmluvou Artura Londo-
na) vyšly portugalsky již ve třech vydáních, naposled v roce 2012.

důležité zachovat si svou pozici a volnost pohybu, abych mohla i nadále pomáhat.⁶³ Pravděpodobnější ovšem je, že jí podpis pod prohlášením i úvahy o vystoupení ze strany vymluvila její přítelkyně, spisovatelka a překladatelka Lenka Reinerová, která se jako manželka scenáristy, novináře a spisovatele Teodora Balka na přelomu čtyřicátých a padesátých let pohybovala v prostředí jugoslávské protititovské emigrace v Československu a byla perzekvována v souvislosti s procesem s takzvaným protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského.⁶⁴ Álvaro Cunhal nakonec při setkání s portugalskou exilovou skupinou v Československu uvedené prohlášení odsoudil a jasně řekl, že se mu ve vlasti nebude věnovat žádná pozornost.⁶⁵

Pro většinu zdejších portugalských emigrantů znamenal rok 1968 rozchod s jejich komunistickou stranou a s myšlenkou socialismu, jak byla „znormalizována“ v Československu. V příštích letech také z místa dosavadního azylu odjížděli do Francie a odtamtud se poté vraceli nazpět do vlasti. Cândida Venturová zůstala v Československu až do začátku roku 1975, v následujícím roce se pak v důsledku krvavého potlačení dělnických bouří v Polsku vzdala všech svých politických funkcí a opustila i komunistickou stranu. Odmítla nabízenou práci redaktorky v Sovětském svazu, určitou dobu pracovala na portugalském ministerstvu zahraničních věcí a později učila na lyceu ve městě Portimão. V Praze setrval do roku 1976 také syn Flausina Torrese Álvaro, který na Univerzitě 17. listopadu vystudoval sociologii a před svým odjezdem byl zaměstnán na portugalském velvyslanectví.⁶⁶

Mezi karafiátovou a sametovou revolucí

Díky takzvané karafiátové revoluci, která v roce 1974 skoncovala se salazaristickým režimem, a pragmatickému přístupu československé vlády byly obnoveny oficiální diplomatické styky s Portugalskem na úrovni velvyslanectví a rozšířily se rovněž obchodní vztahy. Z ideologických důvodů se Československo angažovalo ve prospěch portugalských komunistů a levicově laděných důstojníků portugalské armády. Jedni i druzí však byli příliš idealističtí a nedokázali se adaptovat na nové demokratické podmínky. Zpráva o návštěvě levicového portugalského ministra zahraničních věcí

63 Chamavam-lhe Catarina, mas sempre foi Cândida Ventura [Říkali jí Catarina, ale vždy byla Cândidou Venturovou]. In: *Público* (21.8.2008) [online]. 2008 [cit. 2014-12-17]. Dostupné z: <http://www.publico.pt/temas/jornal/chamavam-lhe-catarina-mas-sempre-foi-candida-ventura-273165>.

64 Záznam rozhovoru s Evou Schalkovou z 18.4.2014, v soukromém archivu autora. O zatčení a více než ročním věznění Lenky Reinerové pojednává Ondřej Vojtěchovský v knize *Z Prahy proti Titovi*, s. 493–495 a 521 (viz pozn. 10).

65 VIZ VENTURA, C.: *O „socialismo“*, s. 155; TORRES BENTO, Paulo (ed.): *Flausino Torres: Documentos e fragmentos biograficos de Um Intelectual Antifascista* [Flausino Torres: Dokumenty a fragmenty k biografii antifašistického intelektuála]. Porto, Afrontamento 2006, s. 309–311.

66 *Archiv bezpečnostních složek*, Praha (ABS), f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, registrační číslo (reg. č.) 8314 MV „Poprad“, Portugalské ZÚ [zastupitelské úřady] v Praze – současná situace, 6.5.1976.

Ernesta Mela Antunese v Československu v lednu 1976 tuto myšlenku potvrzuje: „Melo Antunes působil dojemem čestného politika s mnoha dobrými úmysly, který však nemá vyjasněnou řadu otázek ideového charakteru, a i jeho politické zkušenosti jsou do určité míry omezené. I když ne vše z čs. reality plně chápal, netajil se svým kladným dojemem.“⁶⁷ Janu Maixnerovou, která v sedmdesátých a osmdesátých letech tlumočila při oficiálních návštěvách portugalských delegací, překvapovala naivita portugalských komunistů: „Byla bych brala takový komunismus, jaký si tam oni představovali... Přijeli sem a padesát procent i více z toho, co jsme jim říkali a ukazovali, nebyla pravda. A oni byli nadšení z toho, jak u nás fungují družstva, školky...“⁶⁸ V té souvislosti je však třeba brát také v úvahu, že tito návštěvníci mohli porovnávat své dojmy s nízkou životní úrovní v agrárních regionech velké části Portugalska a tamním nedostatečným sociálním zabezpečením.⁶⁹ Z tohoto hlediska je už jejich nadšení lépe pochopitelné. Dlouhodobý stážista pražského Institutu klinické a experimentální medicíny José Alberto de Almeida podle Státní bezpečnosti během svého pobytu v osmdesátých letech hodnotil Československo

Cândida Venturová (narozena 1918 v Mosambiku) jako vedoucí skupiny portugalských komunistů v československém exilu počátkem sedmdesátých let (foto z knihy Cândidy Venturové O „socialismo“ que eu vivi: Testemunho de uma ex-dirigente do PCP. Lisboa, Edições „O Jornal“ 1984)

67 NA, f. 1596 (Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1979 – původní označení fondu AÚV KSČ 02/1), sv. 185, arch. j. 186, záznam ze schůze předsednictva ÚV KSČ 18.2.1976, bod 13 – Zpráva o průběhu a výsledcích návštěvy ministra zahraničních věcí Portugalské republiky majora Ernesto Augusto de Melo Antunese v ČSSR, s. 7. Portugalská historička Maria Inácia Rezolová v Antunesově biografii ministrovu utopickou představu o socialistickém směřování portugalské společnosti potvrzuje (REZOLA, Maria Inácia: *Melo Antunes: Uma biografia política*. Lisboa, Âncora 2013, s. 471).

68 Záznam rozhovoru s Janou Maixnerovou ze 4.6.2014, v soukromém archivu autora.

69 Zejména z regionu Alenteja, s rozsáhlými velkostatkami a nízkými mzdami rolníků, se rekrutovala nadšená komunistická mládež (viz např. SILVA, João Ceú e: *Uma longa viagem com Álvaro Cunhal* [Dlouhou cestou s Álvarem Cunhalem]. Porto, Asa 2005). Pro srovnání některých hospodářských ukazatelů Portugalska a Československa viz např. TUREK, Oldřich: *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, s. 27.

s obdivem, zejména zdravotnictví, nesrovnatelně lepší než portugalské, „považuje za vysoce humánní a optimální vymoženost socialistické společnosti v ČSSR“.⁷⁰ Ač byli doma portugalská komunisté obviňováni z příprav převratu podle pražského scénáře z roku 1948, Sovětský svaz se v portugalské komunistické kampani odmítal angažovat.⁷¹ Bývalý Gorbačovův politický poradce Anatolij Sergejevič Čerňajev tehdejší sovětskou strategii jasně charakterizoval ve svých vzpomínkách: „Nikdo ve skutečnosti nechtěl mluvit o Portugalsku. Myslím si to ... kvůli téměř nedefinovatelným hranicím zájmových sfér s Američany (Československo – ‘naše’, Portugalsko – ‘vaše’).“⁷² Československá strana sice vyhověla žádostem portugalských komunistů o podporu ve formě studijních pobytů pro portugalské družstevníky v ČSSR či technického vybavení pro pojezdové propagační kino určené pro politickou kampaň, avšak nezdařený pokus portugalských komunistů o státní převrat v listopadu 1975 a výsledky parlamentních voleb v roce 1976, které skončily pro komunisty ziskem pouze čtrnácti procent voličských hlasů, zmařily naděje, že by se Portugalsko mohlo stát spojencem, či dokonce součástí východního bloku.⁷³ Oslabená Cunhalova strana, která přešla definitivně do opozice, pak již nedokázala zabránit demokratizaci Portugalska a jeho setrvání v západních politických a vojenských strukturách.

Snahy o vytváření československo-portugalské „socialistické družby“ také často končily nepochopením. V roce 1977 například studenti pražské DAMU cestovali do Portugalska, aby se zúčastnili letního divadelního festivalu na Univerzitě

70 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, reg. č. 8314 MV „Poprad“, Ing. Jose Alberto de Almeida – dlouhodobý stážista v IKEM, portugalský státní příslušník, hodnocení jeho pozitivních prosocialistických postojů při styku s jeho školitelem doc. Vosmíkem, 22.11.1984.

71 K politické strategii PKS po karafiátové revoluci viz CARDEIRA VARELA, Raquel: Cunhal não foi Carrillo? Estratégia e Tática do Partido Comunista Português durante a Crise Revolucionária de 1975 [Cunhal nebyl Carillo? Strategie a taktika Portugalské komunistické strany během revoluční krize v roce 1975]. In: *Hispania: Revista Española de historia*, roč. 72, č. 3 (2012), s. 669–698, zde s. 670.

72 Dněvníci A. S. Čerňajeva: *Sovetskaja politika 1972–1991 gg. Vzglyad iznutri*. 1975 god, s. 34. In: The National Security Archive / Archiva Nacionalnoj bezopasnosti [online], Washington D.C. [cit. 2013-06-10]. Dostupné z: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/rus/Chernyaev.html>. Srv. CARDEIRA VARELA, R.: Cunhal não foi Carrillo?, s. 687. Ani během posledních let druhé světové války Sovětský svaz nevyvíjel tlak na své západní spojence, aby zakročili proti Salazarovu režimu (viz GALLAGHER, Tom: *Controlled Repression in Salazar's Portugal*. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 14, č. 3 (1979), s. 385–402, zde s. 392). Naopak československý emigrant generálmajor Jan Šejna zastával názor, že Sovětský svaz nechtěl, aby Portugalsko opustilo NATO a zařadilo se do východního bloku, neboť by tím ztratil možnost sledovat zpravodajské zdroje nepřátelské aliance (viz KALVODA, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno, Dílo 1999, s. 252). K tipování možných agentů pro KGB mezi členy PKS srv. ANDREW, Christopher – MITROCHIN, Vasilij: *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha, Academia 2001, s. 294.

73 NA, f. 1596, sv. 186, arch. j. 187, záznam ze schůze předsednictva ÚV KSČ 10.3.1976, bod 19, příloha III – Zpráva o návštěvě delegace Portugalské komunistické strany v ČSSR ve dnech 16.–17.2.1976.

v Coimbre. Českoslovenští studenti, jejichž politické názory byly prý silně ovlivněny podpisy disidentů pod Prohlášením Charty 77, se zde setkali s nadšenými mladými komunisty zpívajícími Internacionálu: „Tam jsme se totálně kulturně minuli,“ komentovala to tlumočnice studentské výpravy Jaroslava Jindrová.⁷⁴ Další tehdejší oficiální tlumočnice do portugalštiny Andrea Hanzálková situaci trefně shrnula slovy: „Oni byli tehdy hodně zapálení, nebo my už jsme nebyli. (...) Zatímco portugalští komunisté revoluci začínali, v Československu jsme už měli revoluci třicet let.“⁷⁵ Zajímavý psychologický moment neporozumění způsobil také kulturní program, v jehož rámci Andrea Hanzálková prováděla jednu portugalskou komunistickou delegaci po pražských pamětihodnostech. Jelikož bylo mezi památkami mnoho církevních staveb a kostelů, byla průvodkyně delegací označena za fanatickou katoličku.⁷⁶

Jako rušivý faktor v československo-portugalském politickém dialogu mohlo působit také zázemí portugalských komunistických prominentů. Českoslovenští komunisté se při návštěvách v Portugalsku například podívovali tomu, že osobní řidič Álvára Cunhala je podnikatel a vlastní velký obchod s koženými výrobky v centru Lisabonu.⁷⁷ Když naopak v roce 1978 do Československa přijela první oficiální lektorka portugalštiny Marina Lopesová, pocházející ze středostavovské intelektuální rodiny, byla podle slov české portugalistky a překladatelky Evy Schalkové po prvních týdnech v Praze „vyděšena, rychle se vyléčila ze svého komunistického přesvědčení a chtěla odjet takřka ilegálně zpět do Portugalska“.⁷⁸ Podobně také do zahraničního vysílání Československého rozhlasu pro Latinskou Ameriku⁷⁹ a Portugalsko nastoupili mladí redaktoři

Memoáry Cândidy Venturové „Socialismus“, který jsem žila: Svědectví bývalé vedoucí političky PKS, které vyšly s předmluvou Artura Londona poprvé v roce 1984 a zachycují také léta jejího československého exilu, se v roce 2012 dočkaly třetího vydání

74 Záznam rozhovoru s Jaroslavou Jindrovou z 25.4.2014, v soukromém archivu autora.

75 Záznam rozhovoru s Andreou Hanzálkovou ze 4.6.2014, v soukromém archivu autora.

76 Tamtéž.

77 Záznam rozhovoru s Janou Maixnerovou ze 4.6.2014, v soukromém archivu autora.

78 Záznam rozhovoru s Evou Schalkovou z 18.4.2014, v soukromém archivu autora. Sama Marina Lopesová se za komunistku nepovažovala, podle vlastních slov s PKS ale sympatizovala a měla ve straně hodně přátel (viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014, v soukromém archivu autora).

79 K tomu podrobněji např. ZOUŘEK, Michal: *Checoslovaquía y el Cono Sur 1945–1989: Relaciones políticas, económicas y culturales durante la Guerra Fria* [Československo a Cono Sur 1945–1989: Politické, ekonomické a kulturní vztahy během studené války]. Praha,

z Portugalské komunistické strany, podle Jaroslavy Tláskalové „naivkové, kteří se domnívali, že přišli do země rajské. Brzy většinou zklamaně odešli zpět domů, protože jejich představy o šťastném životě v socialismu se nenaplnily.“⁸⁰ Podobné informace o několika levicově smýšlejících Portugalcích v Československu měla Státní bezpečnost. Například první vedoucí obchodního oddělení portugalského velvyslanectví José Boia byl nadšen myšlenkou socialismu v Portugalsku, ale československá realita jej nepříjemně překvapila, především úplatkářstvím a materiálními zájmy lidí.⁸¹

Mezi problémy každodenního života Portugalců, jejichž počet se v Praze na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let pohyboval kolem patnácti až dvaceti osob,⁸² patřil nedostatek některých druhů zboží a naprosto odlišný druh stravy. Lidé z jižní Evropy a Latinské Ameriky těžko snášeli nedostupnost některých potravin, jež byly typické pro jejich kuchyni, a kávu si zvykli kupovat výhradně v kavárně Colombia na Staroměstském náměstí, na jednom z mála míst v Praze, kde se připravovalo klasické espresso.⁸³ Někteří Portugalci si však na život v „normalizovaném“ Československu zvykli; Gabriel Lopes, který doprovázel svou manželku na výukový pobyt do Československa a získal doktorát na Univerzitě Karlově, výstižně porovnal jeden aspekt portugalské a československé společnosti v podmínkách nesvobody: „Teprve v Praze jsme pochopili, že portugalská diktatura nebyla fašistická. (...) Byla to diktatura, která nikdy nevstupovala do soukromí lidí. (...) Pobyt v Československu byl těžký, ale zároveň to byla zkušenost, která nás v životě nejvíc obohatila.“⁸⁴ Mimo to byli Lopesovi překvapeni rasistickými narážkami Čechů na cizince, zejména na africké studenty, z nichž velká část pocházela z lusofonní Angoly nebo Mosambiku.⁸⁵

Pro manžele Lopesovy, kteří nebyli oficiálně napojeni na Portugalskou komunistickou stranu, a dokonce byli kritizováni stranickým vedením v Lisabonu, že je o svých plánech žít v Československu neinformovali, byl život v Praze

Karolinum 2014. Jako *Cono Sur* (Jižní kužel) se souhrnně označuje jižní část Jižní Ameriky (Argentina, Chile, Uruguay a Paraguay).

80 Ohlasy však portugalské vysílání Československého rozhlasu prý nadále mělo, ač čistě kulturního rázu. Dopisy od posluchačů přicházely zejména s dotazy na realie českých zemí a Slovenska. (Viz záznam rozhovoru autora s Jaroslavou Tláskalovou ze 4.6.2014, v soukromém archivu autora.)

81 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, reg. č. 8314 MV „Poprad“, Portugalské ZÚ [zastupitelské úřady] v Praze – charakteristika a názory jednotlivých pracovníků ZÚ na vývoj v Portugalsku, 13.8.1975.

82 Číslo vychází z odhadů manželů Lopesových a Jaroslavy Jindrové (viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014 a záznam rozhovoru s Jaroslavou Jindrovou z 25.4.2014, obojí v soukromém archivu autora).

83 Viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014, v soukromém archivu autora. Italští imigranti se dokonce na jižní Moravě snažili bez většího úspěchu pěstovat artyčoky, jimiž by si mohli zpestřit svou českou stravu (srv. COOKE, P.: Red Spring, s. 886 – viz pozn. 4).

84 Záznam rozhovoru s Gabrielem Lopesem z 2.6.2014, v soukromém archivu autora.

85 Viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014, v soukromém archivu autora. Například malijská vláda po opakovaných rasově motivovaných útocích odvolala v 60. letech všechny své stipendisty zpět do vlasti (viz HOLEČKOVÁ, M. E.: Konfliktní lekce z internacionalismu, s. 168 – viz pozn. 61).

Portugalský prezident Mário Soares byl jedním z prvních zahraničních politiků, kteří po „sametové revoluci“ přijeli do Československa, a Václavu Havlovi tehdy věnoval automobil. Uvolněná atmosféra panovala i při jeho druhé návštěvě v listopadu 1994 v pražské restauraci Rybárna (foto Arquivo & Biblioteca – Fundação Mário Soares, Lisabon)

jednodušší než pro studenty, kteří přijížděli po roce 1974 v rámci stranických stipendií. Po odjezdu Cândidy Venturové převzal její místo v redakci časopisu *Otázky míru a socialismu* Domingos Lopes,⁸⁶ který z pověření Portugalské komunistické strany dohlížel na všechny portugalské studenty a vyžadoval od nich stranickou disciplínu, ač většinou ani nebyli komunisté a pouze využili výhodné nabídky studovat zdarma v Československu.⁸⁷ Podle Jaroslavy Jindrové se však nabízených padesát stipendií, která byla každoročně vypisována pro portugalské zájemce, nikdy nenaplnilo a zejména po počáteční vlně revolučního nadšení příliv portugalských studentů do Československa stagnoval.⁸⁸

Přestože portugalská demokratičtí politici kritizovali porušování lidských a občanských práv v Československu a portugalský parlament dokonce adresoval

86 Domingos Lopes (1949), od roku 1969 člen mládežnické organizace PKS, později kooptován do ÚV PKS, po karafiátové revoluci byl až do roku 1976 ředitelem kanceláře Álara Cunhala, ministra bez portfeje. V roce 2009 se po kritice ideologického směřování PKS rozhodl ze strany vystoupit.

87 Viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014 a záznam rozhovoru s Jaroslavou Jindrovou z 25.4.2014, obojí v soukromém archivu autora.

88 Viz záznam rozhovoru s Jaroslavou Jindrovou z 25.4.2014, v soukromém archivu autora.

v lednu 1977 československému velvyslanci v Lisabonu Miloslavu Hrůzovi⁸⁹ dopis se stížností na věznění disidentů, vztahy mezi Československem a Portugalskem se rozvíjely slibně po hospodářské i kulturní stránce.⁹⁰ Zvyšoval se dovoz portugalského korku do Československa, opačným směrem se naopak začaly ve větší míře vyvážet strojírenské výrobky či antibiotika, pořádaly se československé umělecké výstavy a koncerty v Portugalsku a naopak.⁹¹ Významným mediátorem vzájemných kulturních styků byl divadelní režisér a básník František Listopad, který v roce 1948 emigroval a od roku 1959 žil v Portugalsku.⁹² Zajímavostí, jež ovšem také přispěla ke zvýšení popularity Československa v Portugalsku, bylo vysílání animovaného seriálu o krtečkovi, který známý animátor a producent Vasco Granja⁹³ uváděl ve státní televizi RTP.

Pozitivní rozvoj kulturních a obchodních vztahů byl počátkem osmdesátých let zastíněn diplomatickým konfliktem, když portugalská strana kritizovala jak vyhlášení výjimečného stavu v Polsku v roce 1981, tak postup československých úřadů vůči domácímu disidentskému hnutí. Na druhé straně snaha Prahy ovlivňovat portugalskou politickou scénu prostřednictvím podpory portugalských komunistů a účast československého velvyslance Jána Janíka⁹⁴ na protivládní demonstraci v Lisabonu vedly na jaře 1982 k jeho vypovězení ze země.⁹⁵ Československo reagovalo

89 Miloslav Hrůza (1922–1994), československý diplomat, původním povoláním učitel, od roku 1949 zaměstnanec ministerstva zahraničních věcí. Pracoval na zastupitelstvích v Brazílii, Uruguayi a Izraeli, v letech 1971–1975 byl náměstkem ministra zahraničí, v období 1975–1979 velvyslancem v Portugalsku, poté se stal zástupcem ředitele Ústavu mezinárodních vztahů.

90 MINISTÉRIO dos Negócios Estrangeiros, Gabinete de Estudos e Planeamento [Ministerstvo zahraničních věcí, kabinet studií a plánování]: *Relações com os países da Europa de Leste (1974–1977)* [Vztahy se zeměmi východní Evropy (1974–1977)]. Lisboa 1978, s. 11 (zpracováno pouze pro vnitřní potřeby ministerstva, k dispozici v knihovně AHD).

91 *Tamtéž*, s. 121 a 147.

92 Jeho roli v rozvoji československo-portugalských vztahů zdůraznil Jan Klíma v druhém vydání svých *Dějin Portugalska*, s. 521 (viz pozn. 6). Jorge Listopad (jak zněl jeho portugalský pseudonym) v 80. letech vedl divadelní soubor Teatro Nacional de d. Maria II a spoluzakládal Divadelní a filmovou vysokou školu (*Escola Superior de Teatro e Cinema*).

93 Vasco Granja (1925–2009), portugalský televizní producent a popularizátor animovaných filmů, člen PKS, v letech 1974–1990 uváděl ve státní televizi RTP známý pořad „Animovaný film“ (*Cinema de Animação*).

94 Ján Janík (1930), narodil se v Paříži jako syn slovenských dělnických emigrantů, od roku 1949 pracoval v redakci slovenského komunistického deníku *Pravda*, poté v Krajském výboru KSS v Bratislavě a od roku 1962 na ministerstvu zahraničních věcí. V letech 1971–1974 byl velvyslancem v Tunisku, v letech 1979–1982 velvyslancem v Portugalsku. Po svém odvolání odešel z diplomatických služeb.

95 Neodůvodněný krok portugalských úřadů. In: *Rudé právo* (4.5.1982), s. 1. Podle francouzského ministerstva zahraničních věcí byli Portugalci pohoršeni zejména tím, že Janík vypil během demonstrace větší množství vína a v podnapilém stavu si potrásal rukama se stávkujícími (ABS, f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, reg. č. 8314 MV „Poprad“, Názor na vypovězení čsl. velvyslance z Lisabonu, 31.5.1982). Že tuto záležitost československá strana nepokládala za zvláště závažnou, vyplývá např. z faktu, že ministerstvo zahraničních věcí neposlalo o Janíkově vypovězení žádnou zprávu k informaci

recipročně vypovězením jak portugalského velvyslance Antónia Baptistu Martinse, tak politického rady velvyslanectví. Zejména v případě politického rady José Manuela Duarteho de Jesus byl tento krok podpořen tím, že jej československé bezpečnostní orgány podezíraly ze spolupráce s portugalskou zpravodajskou službou, jejímž prostřednictvím v roce 1981 zasílal polské Solidaritě finanční podporu.⁹⁶ Vyhoštění portugalských diplomatů v následujících měsících vedlo k utlumení činnosti portugalského zastupitelství v Praze, a dokonce k úvahám o jeho úplném zrušení.⁹⁷ Po dvouleté nejistotě byl však s ohledem na předchozí dobrý vývoj vztahů s Československem, ale také v důsledku vítězství socialistů Mária Soarese v portugalských parlamentních volbách, na pražskou ambasádu jmenován nový velvyslanec. Před pádem komunistického režimu v Československu se jak politické, tak obchodní vztahy mezi oběma zeměmi dál zlepšovaly. Přispělo k tomu také jmenování Luise Quartina Bastose⁹⁸ velvyslancem v Československu na začátku roku 1989, neboť tento portugalský diplomat byl znám svou angažovaností ve věci osvobození československých občanů, kteří byli v roce 1986 zajati protivládními povstanci v Angole.⁹⁹

Závěrem

Přestože Československo nehrálo v protisalazaristických aktivitách zvláště významnou roli, pobyt generála Humberta Delgada v Praze v první polovině šedesátých let byl důležitým mezníkem ve vytvoření sjednocené opoziční organizace proti diktatuře. Po Delgadově smrti kontakty mezi portugalskými a československými komunisty pokračovaly a v Praze nadále působila malá skupina portugalských exulantů.

Salazarovo onemocnění, které přineslo jeho vystřídání v křesle premiéra technokratem a nadějným reformátorem Marcelem Caetanem v roce 1968, povzbuzovalo portugalskou opozici k většímu zájmu o aktivní roli ve vnitřní politice a část politických exulantů se z Prahy vrátila do Portugalska. Rok 1968 byl přelomový rovněž pro československou skupinu portugalských komunistů, neboť většina z nich se po obsazení země sovětskými vojsky ideologicky rozešla s komunistickým

předsednictvu ÚV KSČ. Důvody, kvůli kterým docházelo v západních zemích k vypovězení československých titulářů, vylíčil zajímavě ve svých pamětech někdejší náměstek ministra zahraničních věcí ČSSR Dušan Spáčil (SPÁČIL, Dušan: *My z Černína: Paměti československého diplomata*. Praha, Periskop 1995, s. 244 n.).

96 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, reg. č. 8314 MV „Poprad“, Latoszek – předání poznatků polským přátelům, 1.7.1982; *tamtéž*, Situace na ZÚ Portugalska po vypovězení velvyslance a politického rady z ČSSR, 4.5.1982.

97 Podle Jaroslava Střihavky, který byl tehdy zaměstnancem portugalského velvyslanectví, šlo jak o hospodářské důvody, tak o tlak bývalého velvyslance, který se cítil vyhoštěním osobně uražen (viz *tamtéž*, Informace k současné situaci na ZÚ Portugalska v Praze, 17.6.1982).

98 Luis Martin Bastos (1932–2013), portugalský diplomat, syn velvyslance, vyrůstal v Rumunsku, po studiích nastoupil na portugalské ministerstvo zahraničí, působil na zastupitelských úřadech v Rumunsku, Zaire a Československu.

99 Bastos byl tehdy velvyslancem v zairské Kinshase. Viz *tamtéž*, Poznátky operativní situace na ZÚ Portugalska v Praze, 22.5.1989.

přesvědčením, což přispělo i k jejich odchodu z Československa. Po „karafiátové revoluci“ v roce 1974 se sice československé vedení zpočátku snažilo ovlivňovat politický vývoj v Portugalsku a podporovalo tamní komunisty v jejich úsilí o posílení vlivu na domácí vývoj, vztahy mezi oběma zeměmi se však dostaly do normálních kolejí a rozvíjely se zejména v kulturní a hospodářské oblasti. V listopadu 1989 portugalské představitelé vyjadřovali sympatie „sametové revoluci“ a prezident Mário Soares byl společně se skupinou portugalských studentů jedním z prvních zahraničních politiků, kteří na konci roku 1989 navštívili Prahu, aby podpořili demokratizační proces v Československu.¹⁰⁰

Tento příspěvek je dílčím výstupem projektu „Portuguese Opposition and Czechoslovakia“, který byl financován Nadací Calousteho Gulbenkiana (Fundação Calouste Gulbenkian), číslo projektu 119070.

100 Přicestoval prezident Portugalska. In: *Rudé právo* (29.12.1989), s. 1; SOARES, M.: *Um político assume-se*, s. 390–393 (viz pozn. 45).